

Kvægpest

Af Søren Alkærsig.

I de 40 år 1745–85 blev Danmark i længere og kortere perioder hjemsøgt af en kvægsygd, som gerne går under navn af *kvægpest*. Den har for de stakkels hævder været en slags »sorte død« lige fra dengang da Attilas vilde hunnerskarer slæbte den med sig til Europa, fra Asiens stepper, og til ned imod vore Dage. I Asien var dens hjemsted, og her var dyrene blevet nogenlunde uimodtagelig for den, men hvor den kom til nye lande, døde de som fluer. Der skal have været voldsomme epidemier både i 6., 10., og 13. århundrede, men altid med tilstrækkelig lange ophold til at sygdommen, når den kom igen, fandt fuld modtagelig jordbund, og anrettede store ulykker.

Når der senere tales om »kvægpest« med forholdsvis få års mellemrum: 1635, 1661, 1690, 1722 (agrars-hist. studier II 98. J.S. 1–9. 37.), så har det vel lige saa lidt været den rigtige pest, som al den anden »pest«, der hyppig omtales, har været den asiatiske byldepest. For det meste har det vist været mund- og klovsyge, som kan ligne kvægpesten noget. Men med de vidtløftige krige i 18. århundrede, som slap så mange plager løs over Europa, kom den virkelige kvægpest igen med stor styrke.

I 1730'erne nærmede den sig Danmarks grænser, og regeringen havde også sin opmærksomhed vendt mod

faren. Men da der ved statens sydgrænse, Elben, kun kunde øves en usikker kontrol, så varede det ikke længe før Holsten og Slesvig var smittet, og der synes her at være død mindst lige saa meget kvæg, som i de øvrige landsdele tilsammen. Så blev al kraft sat ind på at stanse sygdommen ved grænsen mellem Nørre- og Sønderjylland, som dengang allerede i et par hundrede år havde været *toldgrænse*. Kort i forvejen, nemlig 1727, var denne grænse blevet langt nøjere bestemt end før, nemlig Kongeå og Kolding å i hele deres udstrækning, samt en række »toldpæl« derimellem. Da vagtholdet her, som kun bestod af 6 »udridere« fra Kolding og Ribe, (de eneste toldsteder), selvfølgelig var ganske utilstrækkelig, blev der i 1745 sat en »cordon«, en soldatervagt, langs grænsen, som blev staaende, vistnok i 3 år.

Det vilde vist være uretfærdigt at sige, at denne kontrol var unyttig. Ganske vist lykkedes det ikke at holde sygdommen ude, og den forvoldte også store tab, men såfremt kvægsmugleriet (både frem og tilbage) kunde have været forsat som hidtil, (jfr. J. S. 1903–1904 og F.R.A. 1905 og 1907), så er der ingen grund til at tro, at det egentlige kongerige skulde være sluppet billigere end hertugdømmerne, sådan som den noget ufuldkomne statistik synes at vise.

Men tabene var store. Der opgives for årene 1745–47, da sygdommen var værst, 249,000 stk. (Danmarks riges hist. V. 170,232), indtil 1752, da den for en tid havde udraset, må der vel så regnes med et tab på c. 300,000 stkr., hvad der må være omkring halvdelen af landets kreaturbestand, store og små. Efter andre beretninger meget mere, men de synes overdrevne. Det var selvfølgelig en stor ulykke for landet, og især for landmændene, herremænd såvel som bønder. Dertil kom, at denne ulykke ind-

traf på et økonomisk lavpunkt for vort landbrug. Følgerne af krigene havde vist sig næsten uovervindelige, og så sank tilmed kornpriserne først i 30'erne så langt ned, som ikke var set i et århundrede, foruden at også studehandelen svigtede. Danske bønder, store og små, var ved at være en flok tiggere. At kornpriserne ved 1740 igen begyndte at stige, hjalp nok de store, herremændene, men foreløbig ikke bønderne, og da kvægpesten så kom til, blev det en elendighed. Der måtte gives store *skattelettelser*, foruden, at man som sædvanlig i slige tilfælde, greb til at øge *tvangen* for at holde bønderne fast ved gårdene, bl. a. ved at stramme stavnsbåndet, som jo netop var indført kort iforvejen som middel mod landbrugskrisen.

Sygdommen har et overordentligt hurtigt og voldsomt forløb. Inkubationstiden er 3–4 Dage, og kun få dage efter dør dyret, eller begynder at komme sig. »I de egne, som hidtil er uberørt af sygdommen, er dødeligheden ofte 75% og derover. Den begynder med meget høj feber, derefter begynder øjne, næse og mund at slime, siden indfinder sig en blodig og stinkende diarre, som hurtig afkræfter dyret.« Med denne beskrivelse stemmer ret vel et på tingsvidner fra 1746 og 47: »Det (kvæget) stod på marken i tyder, da det blev anfalden af den rystende syge og vilde intet æde, så fik de blister på tungen og rundt i munden, øjnene løb synlig med vand, og de styrtede brat og døde«. »Kvæget står på marken, ryster og bæfver, fanger løst lif, hænge med hofvedet og hafver rindende øine. Da er deres lif brat tilende, ungefæhr på en dag eller to er de døde«. (Severin Kjær: Fra stavnsbåndets dage 157–58).

Desværre havde man naturligvis slet ingen midler mod en så voldsom og helt fremmedartet sygdom.

Men midler vil folk nu engang have, og saa greb man til de overtroiske. Dertil må man vel egentlig også regne den særlige bededag, 9. apr. 1745, da præsterne havde ordre til at bede fra prædikestolen: Sig herre, det er nok og byd denne plage at ophøre! Der er ingen tvivl om, at menigheden har bedt med af fuldt hjærte, men da det ikke syntes at hjælpe, tog man sagen i sin egen hånd, og da også de kloge mænds og koners kunster imidlertid viste sig magtesløse, hvad enten der brugtes medicin eller kraftige ord, greb man mange steder til et ældgammelt middel, som ialfald de gamle kendte, da det af og til havde været brugt, bl. a. mod mund- og klovsyge, nemlig at drive dyrene over »vild ild«. Det var dog nok nærmest et *forebyggende* middel. Naar der skulde »drages ild« blev et stykke egetræ omtrent som en manglestok, passet ind i en egetræs dørkarm eller lignende sted, men det maatte dog ikke sidde fastere, end at det kunde drejes i hullerne. Et reb blev slynget nogle gange omkring stokken og to karle sat til at trække, så stokken stadig med stor fart løb rundt, andre var rede til afløsning, når de første var trætte. Det kunde også foregå på den måde, at et »uldent« reb (d.v.s. reb, lavet af hestehår og svinehår) blev trukket rask frem og tilbage, gennem et hul i en egestolpe. Inden arbejdet begyndte maatte der dog omhyggelig sørges for at al ild i byen var slukket, ellers fik man ikke ild, den vilde ild vilde ikke være sammen med den tamme. Byhyrden gik i den anledning byen igennem: »Døren skal lukkes, ilden skal slukkes, der skal trækkes ild te Jens Tops« (Knud Skytte: Jydsk bondeliv II 86 flg.) Var man heldig kunde man have ild på en halv time, men det kunde også tage flere timer, ja fra et sted berettes der, at man intet resultat fik hverken den

første eller anden dag. Der måtte være noget galt. Ja ganske rigtig: Gamle Dorthe, som var noget døv og intet havde hørt af al den ferreve, havde ikke fået sin ild slukket, og først da det var sket, fængede ildboret som en mis. For det meste fortælles der, at den gamle kone har overhørt det med vilje, er måske ovenikøbet en heks, der i hemmelighed holder ild vedlige blot for at gøre skade. I så fald vanker der. På folkemusæet i København, og måske på flere af vore provinsmuseer, kan man se sådanne stolper med stærke spor af ildboringen. Var ilden endelig tændt, så blev der gjort bål i »forten«, den inddigede drivvej, og med hujen og megen spektakel blev nu alle byens kreaturer tvunget til at springe over ilden. Så skulde »ildsygen«, som sygdommen også blev kaldt, ikke kunne skade dem. Siden tog hver husmoder i byen en brand af det nedbrændte bål, hvormed ny ild blev tændt op på hjemmets arne. Ikke få beretninger går ud på, at rent bortset fra anledningen anså man dette for heldbringende, thi ild kunde blive for gammel i gårde.

Et endnu ældre og mere primitivt middel blev også af og til brugt, nemlig at *nedgrave et dyr levende*, helst et voksent, men en kalv blev også brugt, sagtens mest fordi det hele skulde foregå i stilhed. Meningen er jo, at det skal være et offer til vætterne til afværgelse af sygdommen, en skik, som sandsynligvis går tilbage til yngre stenalder, og som i ældre tider har været øvet under meget rå former. Og var det menneskets sygdomme, der skulde afværges, vides det at være sket til for 300 årsiden, at man har begravet et barn levende. (H. F. Feilberg: *Levende begravet*. Aarb. f. dansk kulturhist. 1892, I.) Og så er det mærkeligt midt i dette oltidsmørke at finde et lyspunkt, som viser frem mod en hel anden

tid. Man kendte, eller lærte at kende — sandsynligvis fra Tyskland — en slags vaccination eller immunisering, idet man på forskellig vis smittede de sunde dyr med svækket smitstof. Man vidste jo såre vel, at man her var på helt usikker grund, og i særdeles mange tilfælde gik det også galt, men hvad, ræsonnerede man, di døde jo alliywl! Det blev f. eks. gjort på den måde, at man lod et dyr, som kun havde en antydning af pesten, tygge på en lok hø, og med den smurte man så de sunde dyr om snuden. Præsten i Østerlinnet indberetter 1781, at han har prøvet en anden metode, som han mener med godt resultat, nemlig indsprøjtning af mælk af en syg ko. Antagelig har begge metoder været lige gode eller lige dårlige. At sådanne midler har været brugt en del ialfald i Ribe amt, ses af amtmand Levetzaus indberetning 17 apr. 1781, hvor han siger, at i Ribe er nu det sidste hoved død af den *naturlige* syge. »Hvad herefter bortdøer forårsages af den foretagne inoculation« (indpodning).

Endelig var der jo det radikale, men meget kostbare middel: skrap *afspærring og nedslagning*. Det var det regeringen greb til og var også dengang det eneste der duede. Det lykkedes også her og der således at stanse sygdommen, ialfald for en tid. Navnlig blev nedslagning brugt stærkt under de første angreb og især i grænseegnene i Ribe amt. Men det var vel forståeligt, når folk, trods den givne erstatning, reagerede stærkt derimod og bl. a. søgte at stikke de bedste af køerne til side, idet man skjulte dem i hytter og jordhuler ude i marken. Det er ret betegnende, at en bonde på Hindsgavls gods indstilles til en ekstrabelønning, fordi han straks har anmeldt, at hans dyr var angrebne, skønt han derved fik alt sit kvæg slået ned (kvægsygens danske journal 1781).

Amtmand Levetzau i Ribe klager også i 1771 over, at det er svært at få besked om sygdommens virkelige udbredelse, fordi bønderne søger at holde det skjult, nu viser det sig bl. a., at der alligevel er kvægsyge i Askov. I samme retning peger de mange ansøgninger om, »at stå vor egen hazard og være forskånede for nedslagning« (kvægsygens danske journal, rigsarkivet). Saadanne ansøgninger blev naturligvis aldrig imødekommet. Og afspærringen var vel endnu mindre effektiv, især i førstningen. Grænsevagten var vel mangfoldig forstærket, men dog ikke anderledes, end at der fremdeles foregik både smugleri og anden færdsel, hvad adskillige retssager vidner om. Siden — efterhånden som befolkningen så, hvor nødvendig isoleringen var (og gennemførte den selv, som vi skal se) — blev det bedre, og navnlig den sidste gang, omkring 1780, var afspærringen meget skrap gennemført. Derom har vi en meget interessant og levende beretning af pastor Høstmark i Gamst, gengivet efter hans liber daticus i Anders Simonsens lille bog om Andst og Gesten sogne (optrykt i jubilæumsskrift for Kolding omegns landboforening 1912): »1779 ved juletider opkom kvægsvagheden i Rafnhold by. Hr. justitsråd *Vildenrath*, efter anmeldelse (af sygdommen), ankom da straks med en leutnant og 32 mand soldater. Mandens 32 stykker (kreaturer) blev alle ihjelslagne og begravede, byen indespærret, så at ikke et menneske under straf af fæstningsarbejde måtte i 6 uger komme ud eller ind i byen. I fasten begyndte samme svagthed i Vestergesten, kreaturerne blev ihjelslagne, dog først takserede, og de finge dem vel betalte. Byen blev indespærret af en soldatervagt. Når en kat gik over gården, en høne ud i haven eller et svin ud af gården, blev de straks af soldaterne skudt ihjel. Ingen af byens beboere kom til

kirke eller alters i de 8 uger, indespærringen varede. Når en døde, bare nogle få liget til kirken, men under opsigt af vagten, som og jeg, da jeg et par gange var i Vestergesten at meddele sakramentet. — — Paa samme tid var Maltbæk i samme omstændigheder, hvor præstens kvæg og bleve (slået ned), og hr. Fenger måtte i 8 uger ikke komme ud af sin gård.«

»1781 den 16. januar opkom efter formodning kvægsvagheden i St. Andst hos Peder Lauritsen, hvis kvæg blev ihjelslagne og byen med soldatervagt indespærret. I denne tid var der ingen gudstjeneste, de døde blev ej begravede og de små børn ej bragte til kirken. Paa samme tid var sygdommen og på Skodborghus og i Askov by, hvor alle ting blev behandlet som i Anst.... I sådan en kule blev ofte over 20 høvder (kastet ned), og mange lå halvdøde og brølede, indtil de af jorden, som blev kastet på dem, kvaltes.... Her udi Aanst sogn befandtes over 200 soldater foruden oberø og underofficerer. De vare indkvarterede hos gårdmændene, hver soldat betalte 4 skill. for seng og kost (!).... Imidlertid har ingen levet sådanne tider, som vi, der boede her ved toldskjellet, da levede, thi hver dag hørtes trommer fra alle byer, når de drog på vagt, hver nat hørtes skrålen og verda (hvem der?), naar patrullerne visiterede posterne. Soldaterne vrimlede i byen og på vejene, kort sagt, det var i alle måder, som fjenderne var i landet....

1782 den 1. Maj var ret en glædesdag, da den i 3¹/₂ år stående cordon fik ordre til at rykke ud og rejse hver til sit sted. Nu kunde enhver gaa og rejse, hvor han lystede.... Alle deres skilderhuse, som var af jord og nogle stange, bleve solgt på auktion for 2 skill. stykket. Herren være lovet, som hjalp os ud

af denne nød, han holde sin beskærmende hånd over os fremdeles.«

Det er ovenfor nævnt, at man af og til gemte en ko eller to til side i et jordhus ude i marken, ofte, som f. eks. i Askov, gravet ind i en høj (se også Bækkebogen 87: »Kohytterne«). Efter E. T. Kristensens optegnelser i »Jysk almueliv« var det så hyppigt, at man vanskelig kan tro andet, end at det ofte skete med myndighedernes tilladelse. Sådanne køer blev som oftest reddet, takket være den godt gennemførte afspærring, som befolkningen, ud fra bitter erfaring, efterhånden havde lært sig. Ofte var det en lille tøs på en 13–14 år, som kom til i lang tid at leve et såre ensomt liv derude i marken med sin ko eller flere. Hun fodrede og malkede dem og bar mælken ind til et aftalt sted i nærheden af gården eller byen, hvor den blev hentet, og så lå der nogle mellemader til hende selv. — Ikke så få af kreaturerne kom sig dog igen eller blev slet ikke syge, og vel nok mange flere, end beretningerne giver indtryk af; thi det er jo de værste tab, der huskes, hvor enten *alle* landsbyens kreaturer døde eller på 3–4 nær. Det må her bemærkes, at nedslagningen kun blev brugt i begyndelsen og blev opgivet, hvis en egns gårde alle var smittede. Dertil kommer, at den i de første perioder knap blev så strengt anvendt som senere. De træk, Høstmark fortæller, at man ikke gav sig tid til at slå dyrene ordentlig ihjel, bekræftes af flere af de gamles beretninger, »de kunde formelig se, hvordan jorden løftede sig over dem«.

Disse »pestkuler« blev ofte overplantet og omplantet med tjørn, og nogle steder kan man se disse små tjørnekrat den dag i dag. Ofte hedder det sig, at disse tjørn ikke må ryddes, thi så vil byen brænde. I andre tilfælde er kulerne i nyere tid bleven hjem-

søgt af *bensamlere*, der en tid gjorde gode forretninger ved at sende benene til England. For det meste blev der dog sat en stopper for denne trafik, undertiden også af frygt for, at pesten skulde udbryde påny. I atter andre tilfælde er kulens plads helt gået i glemme, så det kun er ved et tilfælde, at man træffer på den, som f. eks. i Askov, hvor pestkulen i 1906 blev funden ved udgravning af grunden til et hus. Formodentlig stammer den fra 1781. I Vejen skal man engang, efter Hans Jokum Lauridsens fortælling, have funden en saadan pestkule i snedker Fischers have, da man vilde grave ned ved roden af et gammelt æbletræ; »der stod sådan en stank op derfra«. Det samme fortæller de håndværkere, der arbejdede ved huset i Askov.

De køer, som overlevede sygdommen eller som slet ikke fik den, kom naturligvis op i meget høje priser, også fordi de måtte regnes for uimodtagelige. En enkelt gang (Kr. almueliv, fortidens landbr. tillægsb. 123) nævnes 43 rd. for en ko, formodentlig dog sletdaler, et andet sted siges, at man kunde købe en gård for en ko. I visse tilfælde kunde det vist godt passe, for gårdene var i den tid, hvis de var i simpel stand, ikke mange daler værd. Der er imidlertid mange vidnedsbyrd om hjælpsomhed og gavmildhed, at dem der havde været heldige og havde beholdt dog nogle køer, overlod en ko til dem, der ingen havde, for lidt eller intet. Et par mænd havde ligefrem gjort aftale om at hjælpe hinanden med de køer, de fik tilovers. Den enes døde alle, mens den andens blev skånet. Ja, saa maatte den koløse tage to, hvilke han vilde. Men han sagde: »Sådan vilde jeg ikke have behandlet dig, om jeg var i dit sted.« Ja, hvordan skulde det forstås? »Jo, du kender køerne, det gør jeg ikke. Tag du nu de to ud, du vil unde mig.«

Det gjorde den anden så, og kjerne, som naboen fik, var gode nok. — En mand skulde holde en ko til sin aftægtskone og derfor skaffe en ny, om den gamle døde. Juleaften kom konen og bankede på vinduet: »Jeppe, nu er min ko død!« Men Jeppe havde selv kun en ko tilbage. Den juleaften gik dem ikke let ad glemme. Så tog manden på Frisenvold det mere overlegent. Hans kreaturer døde alle, men han sagde kun: »Ja, er Vorherre mand for at rydde dem ud, så er jeg mand for at sætte dem ind igen.« Men da også den anden besætning døde, kunde han alligevel ikke besætte stalden for tredje gang. —

Kvægpesten var i de 40 år, der er tale om, aldrig helt udryddet. Af og til blussede den derfor også stærkt op igen, sine steder, nemlig dem der hidtil havde været skånet, meget kraftigt, andre steder lempeligere. Men alt i alt tyder dog de forskellige indberetninger på, og enkelte gange siges det direkte, at sygdommen efterhånden blev mildere, fordi kvæget blev mindre modtageligt. De værste perioder synes, bortset fra det første og voldsomste anfald (1745–52, men som vi ikke ved meget om), at ligge lige efter 1760, omkring 1770 og omkring 1780, og perioden varede hver gang 3–4 år. Det er ialfald disse anfald, der er bedst oplyst, selv om det ikke er meget, vi får at vide. Nogle tørre tal, dels fra »Kvægsygens danske journal 1779–83« og dels fra »Efterretninger angående kvægsygen i Jylland 1763–71« (rentekammeret, jyske stifters renteskriverkontor), skal anføres tilsidst, næsten udelukkende for Ribe amt.

Vi begynder dog udenfor amtet med en indberetning af 28. marts 1763 fra amtmanden for Lundenæs og Bøvling amter, som boede på Slumstrup i Sedding. Det er dog ikke sikkert, det er den første. I Hemmet er 30 kreaturer syge, i Egvad 19, N. Vium

68, Ikast 11. »Og siges nu, sygen mere og mere ved rejsende at forflytte sig, så man her lever i yderste skræk.« — Fra Ribe amt hedder det 28. juni 1764, at »den fordærlige kvægsyge har anden gang indfundet sig i Kvie i Ansager, død 17—18 stk.« Hvis man imidlertid tør slutte fra de ret få indberetninger fra disse år, så har sygdommen ikke været så meget slem i den periode. Et meget stærkere indtryk af dens rasen får vi af indberetningerne omkring 1770. Den første fra Ribe amt er af 9. maj 1769: »At der af den grasserende kvægsyge efter til mig (Levetzau) gjorte indberetninger i Askov by nu ialt er død 164 stkr. hornfæ, samt at denne fordærlige syge siden min indberetning af 7. april (findes ikke) desværre også har ytret sig i Vejen, hvor 19 kreaturer deraf er kreperet...« og 16. juni hedder det: »Siden den tid er i Askov by, hvor samme nu, efter at al byens hornfæ på en snes stykker nær er bortdød, er ophørt, bortdød 64 stkr., og i Vejen, hvor endnu noget er sygt, 55 stk.« »Siden 16. juni død i Vejen, Vejen mølle, Grue og Mejlund under Malt herred 163 stkr. Desuden i Maltbæk 102, Gammelby 5, Sønderskov 15, Holsted 12«, (25. juli 69). I disse to sidste indberetninger nævnes desuden Tjæreborg, Opsneum, Sneumgård (197 stkr!) Darum, Nykirke og Sadderup i Skads. Det sidste Sted er alt død på et dyr nær (som formodentlig har været gemt et sted ude i heden).

I de sidste måneder af året 1769 og begyndelsen 1770 breder sygdommen sig meget stærkt, og det ser næsten ud som den er værst om vinteren. 31. okt. 1770 beretter amtmanden i Ribe, at sygdommen har »nu grasseret 1½ år, nu på et, nu på et andet sted, ja på de fleste steder 2—3 gange efter at den var ophørt. For nærværende tid menes sygdommen at være ophørt i Ribe birk. Derimod haver den nu atter

ytret sig her i byen, ligeså og på Endrupholm, hvor deraf nu anden gang endel skal være døde.« En række tal, der kan udtrages af mange indberetninger, ser saaledes ud;

- 25/7 1769: I Vejen død 163, Maltbæk 102, Sønderskov 15, Gammelby 5, Holsted 12. Desuden findes sygdommen i Nykirke, Skads, Darum.
- 29/8 — Darum 51, Opsneum 22, Gørding 5, Holsted 43, Maltbæk 21, Læborg 32, Vejen 48.
- 31/10 — Darum 9, Gørding 34, Holsted 296, Føvling 177, Vejen, Skodborghus og Hundsbæk 69, Gammelby 37, Brørup 30.
- 29/12 — Darum 31, Sneum 122, Gørding 86, Holsted 12.
- 10/1 1770: Darum 62, Holsted 10, Vejen og Estrup 71.
- 17/3 — Darum 27, Lindknud 20.
- 28/4 — Darum 96, Gørding 18, Malt 25.
- 17/8 — Darum 69.
- 31/12 — Darum 6, Holsted 30, Bramminggård 50, Kjærgård 115.
- 3/5 1771 Askov 29, Holsted 42.

Fra de østlige egne, daværende Koldinghus amt, finder man følgende tal:

- 19/8 1769 var død i dette amt 1799 Kreaturer.
- 2/9 — Vamdrup 62, Skanderup 50, Andst 95, Lejrskov 55, Gaverslund 40, Bredstrup 110, Almind 22.
- 23/9 — Vamdrup 26, Skanderup 180, Andst 182, Lejrskov 202, Gaverslund 137, Bredstrup 48, Almind 30, Pjedsted 43, Gårslev 58, V. Nebel 49, Harte 72, Seest 138.
- 11/10 — Skanderup 352, Lejrskov 63.

»De øvrige sogne mindre, sygdommen for denne gang i aftagende«.

Disse tal er alle at forstå således, at de angiver, hvad der er død siden sidste indberetning, og de skal altså lægges sammen. Nogen særlig paalidelig statistik kan det ikke være, thi amtmanden er langtfra bleven underrettet om alle tilfælde, og desuden er ikke alle indberetningerne tilstede. Men man tør måske slutte, at der er nogle steder, f. eks. Askov (228+29), Vejen (211+70), Holsted (445), Sneumgård (197), Andst (277) og Skanderup (582), som

bliver særlig hårdt medtagne. Om derimod en så stor mængde byer, som det kunde se ud til, går helt fri, er vist mere tvivlsomt. Dog tør man nok antage, både af disse tal og andre, at *Vestjylland* i det hele er sluppet mærkelig let, hvad der også skal gælde for de andre perioder, der haves kun faa efterretninger om angreb i Lundenæs og Bøvling amter, og sognene vest og nordvest for Varde nævnes næsten ikke. Som undtagelser er der så, Darum, Sneum, Holsted (og et par sogne i Vestslesvig), men alt i alt har sygdommen været værst i Østjylland (og Nordjylland). Men hvad grunden er til denne forskel er vanskelig at sige. Måske i nogen måde det tilførte og indblandede hollandske kvæg, der vel, som indført syd fra, var lidt mindre modtageligt.

Når amtmand Levetzau også opgiver de *samlede* tal for Ribe amt, så må de, ifølge ovenstaaende, forstås som mindstetal. De angiver i dette tilfælde stadig det hidtil samlede tab og skal altså ikke sammenlægges.

16/6 69 — 571	10/2 70 — 8303
25/7 — — 912	17/3 — — 8612
29/8 — — 1421	28/4 — — 8822
31/10 — — 2718	17/8 — — 9091
29/12 — — 5964	31/12 — — 9415
	3/5 71 — 9843

Ved det sidste tal gør amtmanden den tilføjelse: »som efter dette nu i tvende år her i amtet, *foruden hvad sygt kvæg der er slagtet og ventelig udgør en ligeså stor summa*, til datum er bortdød. Da det ikke kan tænkes, at man slagtede og spiste pestsyge dyr, så må amtmanden ved udtrykket »slagtet« forstå *nedslagne* dyr, og da kan der være nogen sandsynlighed for, at hans formodning passer: at dette tal er ligeså stort som tallet på de selvdøde, thi de sidste gange, omkring 1770 og 80, blev man meget

skrap til al slå ned. Selvfølgelig burde vi her kunne vidst besked, nemlig gennem taksationsforretningerne med tilhørende erstatningslister, men af dette stof er intet kommet for dagen, og måske findes det ikke mere.

Som før bemærket må vi altid regne, at de opgivne tal er for små. Men da denne række gælder for *hele* amtet, så andre uregelmæssigheder kan regnes at udjævne hinanden, så kan den nok give en formodning om tabets størrelse og navnlig et billede af sygdommens forløb i de 2 år den varede. Det ses, at de voldsomste spring opad ligger i to måneder 31. okt.—29. dec. 1769 og fra denne sidste dato de 6 uger til 10. feb. 1770. I disse 14 uger døde der (efter tabellen) 400 om ugen, altså midt om vinteren, og det kan ogsaa godt være, at indbindingen for en tid har forværret sygdommen. Efter midten af februar tager den stærkt af. Men vi kan tænke os, at det har været en såre trist vinter. I mange byer har der i flere uger skullet slæbes døde dyr ud af staldene daglig, så i en gård, så i en anden.

Ribe amt så dengang noget anderledes ud end nu. Den østlige grænse var Vejen å, og i stedet for Andst herred, der altså manglede, havde amtet en række sogne (enklaverne) ned langs Slesvigs vestkyst. Sognetallet kan dog næppe være meget ændret, var vel snarest dengang lidt mindre, men regner vi med de 74, der er nu, så har hvert sogn i disse par år mistet gennemsnitlig 133 kreaturer, og tallet må sagtens helst forhøjes til 150. Dertil kommer så de nedslagne, som jo altså ikke synes at være medregnet i amtmandens liste. De blev jo nok erstattet af statens kasse, men det reelle tab: afsavn af besætning og deraf følgende forstyrrelse i driften kunde selvfølgelig ikke erstattes. Med de bitte små besætninger den

gang må tabet have været meget stort, især jo da for dem det gik uforholdsmæssig hårdt ud over. Askov f. eks. mistede, ifølge amtmanden, alt på en snes stykker nær, og da man igen havde begyndt at anskaffe lidt besætning, døde der 29 til. I Vejen er tabet en halv snes kreaturer på hver ejendom gennemsnitlig, og dette vilde i tidligere tid have tømt staldene fuldstændig, men omkring 1770 havde man begyndt at øge besætningerne, så noget har man beholdt, men det må dog antages, at et tab på 310 stkr. vil sige $\frac{2}{3}$ af det hele, måske mere.

Angrebet omkring 1780 var gennemgaaende mindre voldsomt, (se f. eks. Falbe Hansen: Stavnsbåndsløsningen og landboreformerne s. 22.), men kilderne til vor viden derom er fattige og navnlig ufuldstændige. Iøvrigt er dette påfaldende, da der gennem den uhyre masse indberetninger og navnlig *erstatningsregnskaberne* må have været opdyngtet et helt arkiv. Det ser næsten ud, som det kun er tilfældige brudestykker, der er tilbage. Formodentlig er kvægsygekommissionens akter strøget med ved den sidste store »oprydning« — med tilhørende arkivbål — i 1811.

Fra denne periode stammer altså den foran citerede dagbogsoptegnelse fra pastor Høstmark. Endvidere må det antages, at alle de mange småberetninger, som E. T. Kristensen har optegnet, også væsentlig stammer fra den tid. Måske har han selv talt med folk, der har oplevet kvægsygen, thi der var også senere, om end langt mildere angreb; det meste må han dog have på anden hånd, men da han har talt med mange gamle folk, født omkring 1790, som i deres barndom har fået et meget stærkt indtryk af de ældres fortællinger, så er beretningerne, med visse forbehold, gode nok. Også hos andre berettere, f. eks. forfatteren Knud Skytte (Jacob Niel-

sen) og friskolelærer Rasmus Hansen («Gamle Minde-der») får man en del at vide, navnlig om, hvordan folk reagerede overfor den store ulykke. Noget stof findes også i tingbøgerne og endelig er der, også fra disse år, nogle få indberetninger fra amtmanden.

20. feb. 1781 meddeles, at kvægsygen nu er 51 steder med 129 døde dyr. Der menes sikkert hermed ikke byer, men ejendomme. Derefter følger ialt 8 beretninger, den sidste af 17. apr. 1781 (men sygdommen varede et år efter den tid) med 302 døde. Blandt disse steder er også denne gang gårdene i Askov. Af 16. feb. 81 findes en indberetning om sygdommen i Askov og på Skodborghus og om forhandling med Lautrup på Estrup, hvordan *hoveriet* skulde klares i den tid Askov var afspærret. Og af 28. apr. 81 nævnes en taksationsforretning over det i Askov *nedslagne* kvæg. Som vi ved fra Høstmarks dagbog var sygdommen også i Gesten, Andst og Maltbæk, mens Vejen dennegang synes at være gået fri.

Som andre tragiske begivenheder afstedkom også denne klagesange, deriblandt »en nye viise om den store landeplage, den bedrøvelige qvægsyge.... som for menneskenes synders skyld (har) ødelagt det uskyldige qvæg, så at mange herregårde og mange byer ere hartad blevne øde for qvæg — Trykt år 1746«.

»Kommer alle folk og skuer herrens store vredes riis
seer hvor hand hver siel nu truer, som ham ingen lof beviis;
da hand pest blandt qvæget sender, og om ey sig folk omvender
de forvist nok vide maa, det dem ligesaa vil gaa.

— — —

O, de skønne jyske stude og de kostelige kiør
saa man hastelig at lude ned paa markerne og døe.
O, hvad ynck og hvad elende maatte man blandt dennem kiende,
som der nylig friske gik, de sin rest paa timen fik.

I en by man kunde regne mer end hundrede og tre, som paa een nat allevegne døde ud hos borgerne. Ja hvert kree, som sygen havde, man, før døden kom, nedgravde, saa det var ej ende paa al den jammer her man saae.

Hvad er ey fra Fyn berettet; Der til dem den syge kom, da der vare oversettet hen til Trolborg stude, som udi Holsteen var befængte, hvilket da de eftertænkte, myrdte selv tre hundrede for at frels' de øvrige.

Sædland maa sig og beklage, hver en herregaard deri har af meget, lidt tilbage, og kan ey forsikre sig. Den endnu må det beholde, — og hvad monne sligt forvolde, uden vore synder, som elsker sådan grusom dom.

— — —

Beder herren vil bevare eders qvæg og eder selv, udi megen naade spare, at I dog maa leve vel under herrens naades flige, til vi alle skal opstige udi himlens paradys ham at give evig priis! ¹⁾

1) F. R. A.: Fra Ribe Amt.
J. S.: Jyske Samlinger.